

BIBLIOTECA

Studii

1

PAISIANĂ

Valentina Pelin

**PAISIANISMUL ÎN CONTEXTUL
CULTURAL ȘI SPIRITUAL SUD-EST ȘI
EST EUROPEAN (SECOLELE XVIII-XIX)**

Colecția „Biblioteca Paisiană” este coordonată de
Ioan-Lucian Radu

© Editura DOXOLOGIA, 2017

ISBN: 978-606-666-645-9

BIBLIOTECA

Studii

1

PAISIANĂ

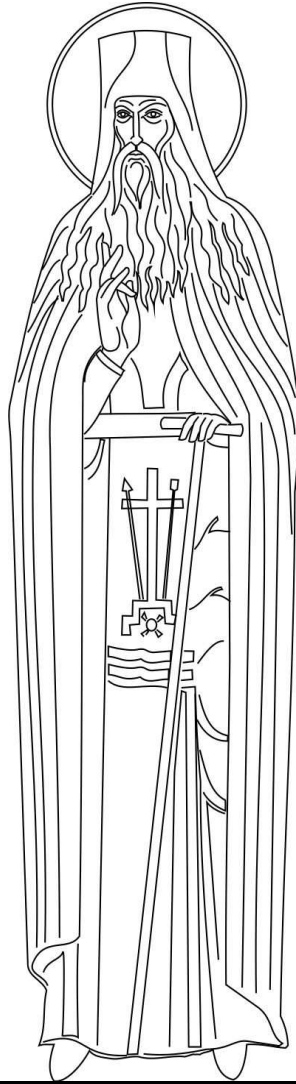
Valentina Pelin

**PAISIANISMUL ÎN CONTEXTUL
CULTURAL ȘI SPIRITUAL
SUD-EST ȘI EST EUROPEAN
(SECOLELE XVIII-XIX)**

**Ediție îngrijită și revizuită de
acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu**

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

Editura DOXOLOGIA
2017

Sfântul Cuvios Paisie de la Neamț
(1722-1794)

Cuprins

Abrevieri	7
Valentina Pelin – cercetător de vază al culturii medievale românești	9
Cuvânt înainte	23
Introducere	27
<i>I. Mediul cultural monahal din Țările Române înainte de mijlocul secolului al XVIII-lea .....</i>	<i>53</i>
1. Rolul lăcașurilor monahale în difuzarea valorilor culturale și de spiritualitate creștină	53
2. Relații cu centrele de cultură din sudul Dunării și cu mănăstirile de la Athos	55
3. Mișcarea călugărilor din Rusia și Ucraina spre Țările Române în prima jumătate a secolului al XVIII-lea	63
<i>II. Reînnoirea tradițiilor isihaste în Țările Române în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea .....</i>	<i>67</i>
1. Starețul Paisie Velickovski (1722-1794). Date biografice	67
2. Personalitatea starețului în organizarea vieții monahale	74
3. Calitățile moral-spirituale ale povățuitorului duhovnicesc ...	79
4. Scrierile patristice ca element de bază în reînnoirea isihasmului în Țările Române în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea	85
5. Perpetuarea moștenirii spirituale a Starețului Paisie în Rusia și în Principatele Române	91
<i>III. Moștenirea literară a școlii paisiene de la Neamț .....</i>	<i>99</i>
Traduceri patristice	99

1. Cercetarea activității de traducere din Școala paisiană în raport cu investigațiile lui A.I. Iațimirski	99
2. Manuscrisele autografe ale traducerilor Starețului Paisie	111
3. Activitatea cărturarilor români în școala paisiană	135
<i>IV. Scrierile originale ale școlii paisiene (secolele XVIII–XIX) .....</i>	<i>163</i>
1. Operele Starețului Paisie Velickovski	163
2. Inițiative de valorificare în secolul al XIX-lea	164
3. Studii și ediții din secolul al XX-lea	169
4. Ediția scrierilor Starețului Paisie din anii 1998-1999	176
<i>V. Scrierile originale ale ucenicilor români și slavi din școala paisiană .....</i>	<i>213</i>
1. Obștea multinațională paisiană în evoluția ei	213
2. Scrierile originale ale ucenicilor români și slavi din obștea paisiană	234
3. Scrierile originale ale Ieromonahului Macarie	236
4. Cronica Ieroschimonahului Nicolae din 1794	240
5. Scrierile originale ale lui Isaac Dascălul	242
<i>VI. Ecoul mișcării culturale paisiene în Țările Române .....</i>	<i>247</i>
1. „Paisianismul” în Țările Române	247
2. Mănăstirea Neamț în prima jumătate a secolului al XIX-lea	249
3. Mitropolitul Veniamin Costachi, continuator al spiritului paisian	251
4. Ucenicii Starețului Paisie la Mănăstirile Cernica și Căldărușani din Țara Românească	254
5. Ucenici ai școlii paisiene în mănăstirile din Basarabia: Dobrușa (secolele XVIII-XIX)	262
6. Activitatea literară a Duhovnicului Andronic	284
<i>Concluzii .....</i>	<i>305</i>
<i>Bibliografie generală .....</i>	<i>313</i>

Abrevieri

A.N.R.M. – Arhiva Națională a Republicii Moldova

B.A.R. – Biblioteca Academiei Române

B.M.N. – Biblioteca Mănăstirii Neamț

B.M.N.N. – Biblioteca Mănăstirii Noul Neamț

B.R.V. – Bibliografia Românească Veche

BOR – Biserica Ortodoxă Română

MMS – *Mitropolia Moldovei și Sucevei*

RESEE – *Revue des Études Sud-Est Européennes*

cap. – capitol

ex – exemplar

f. – file

mss. – manuscris

nr. – numărul

rom. – românesc

sl. – slav

^v – verso

Valentina Pelin – cercetător de vază al culturii medievale românești

Distinsa cercetătoare a venit în știință după mai mulți ani de activitate didactică și arhivistică, perioadă în care a reușit să acumuleze o bogată experiență, manifestând un deosebit interes pentru cultura medievală, care i-a marcat întreg destinul.

Valentina Pelin s-a născut la 1 august 1950 în satul Pârjota, raionul Râșcani, într-o familie de harnici țărani, pe nume Simeon și Maria Pelin. Dintru început a studiat la școala medie din satul natal, după care a urmat Facultatea de Filologie a Universității de Stat din Chișinău, pe care a absolvit-o în 1972. A fost învățătoare de Limba și literatura română (1972-1976) în satele Scumpia, Izvoare și Bulhac, raionul Fălești; paleograf superior la Arhiva Națională a Republicii Moldova (1976-1986), perioadă în care, prin căsătorie, devine Ovcinicova (nume la care va renunța după 1990); cercetător științific și cercetător științific superior la Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe a Moldovei (AȘM) între 1986 și 2001; în paralel, în anii 1992-1997 a fost doctorand la Facultatea de Istorie a Universității din București, unde la 29 decembrie 1997 a susținut în mod strălucit teza de doctor în istorie pe tema: „Bibliotecile Mănăstirilor Neamț și Noul Neamț în contextul culturii românești. Studii și texte (secolele XV-XIX)”, la specialitatea „Cultură comparată europeană modernă, istoria mentalităților”, avându-l în calitate de conducător științific pe cunoscutul medievist român Alexandru Duțu și ca referent pe acad. Virgil Cândea. În anii 2001-2006

a activat ca cercetător științific superior, apoi și coordonator în secția „Istoria Culturii” la Institutul de Istorie al AȘM, devenind, prin volumele și studiile publicate, un om de știință de prim rang în medievalistica românească.

Mai cu seamă după 1989 s-a impus prin munca asiduă și îndelungată în numeroase biblioteci, arhive și muzee din fosta Uniune Sovietică și România, prin cercetările în domeniul culturii scrise medievale. Între timp, devenise un bun cunoscător al paleografiei slavo-române, al cărții și circulației cărții manuscrise din secolele XIII-XIX în vasta arie de cultură bizantină și postbizantină din sud-estul și estul Europei, adunând informații din numeroase depozite de carte medievală manuscrisă din Chișinău, București, Iași, Moscova, Sankt-Petersburg, Kiev, Minsk ș.a.

În continuare, Valentina Pelin a venit cu un șir de publicații dedicate codicelor medievale din arhive, biblioteci laice și mănăstirești, documente istorice, precum și o serie de studii fundamentale privind activitatea culturală și spirituală din secolele XIII-XIX, impunându-se în mediul academic, mai ales prin *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în U.R.S.S. Colecția Bibliotecii Mănăstirii Noul-Neamț (secolele XIV-XIX)* (1989) și culegerea în două volume *Sfântul Paisie de la Neamț. Cuvinte și scrisori duhovnicești*, ediție care s-a bucurat de o înaltă apreciere, fiind reeditată post-mortem la Iași în 2010.

Profilându-și definitiv interesele sale științifice, în 2001 Valentina Pelin s-a transferat la Institutul de Istorie, în Secția „Istoria Culturii”, unde a găsit un mediu mult mai favorabil pentru a se manifesta și a studia problematica îndrăgită, devenit foarte curând recunoscută ca specialist de prim rang în cultura medievală, în paleografia slavo-română, fiind permanent înconjurată de colegi și discipoli, pe care îi ajută cu sfaturi, bibliografii la temele de cercetare și descifrarea inscripțiilor și documentelor vechi.

Către sfârșitul anului 2005, Valentina Pelin a finalizat un valoros studiu monografic, *Paisianismul în contextul culturii spirituale din sud-estul și estul Europei (secolele XVIII-XIX)*, care a fost recomandat spre publicare în seria celor mai prestigioase lucrări ale AȘM. Aceeași lucrare urma să fie prezentată în 2006 ca teză de doctor habilitat, consultant științific fiindu-i mem. cor. Andrei Eșanu.

Participând la importante reuniuni științifice, a fost observată și apreciată în mediul științific academic și universitar din Republica Moldova, România, Bulgaria, Italia, Rusia, Grecia, Polonia ș.a., stabilind totodată strânse contacte cu personalități de vază ale științei istorice europene, între care acad. Virgil Cândea, prof. Alexandru Dușu, dr. Elena Siupiur, preot dr. Paul Mihail, dr. Zamfira Mihail, ÎPS Daniel, Mitropolitul Moldovei și Sucevei, dr. Leon Șimanschi și mulți alți savanți din România, dr. Pavlina Boiceva din Bulgaria, prof. A.-E. Tachiaos din Grecia, prof. Ilona Czamańska și dr. Ewa Kocój din Polonia, I.V. Pozdeeva din Rusia și mulți alții.

Din nefericire, viața Valentinei Pelin s-a curmat prematur (10 iulie 2006), când ajunsese la o înaltă treaptă de cunoaștere și profesionalism în ceea ce privește cultura medievală românească, codicologia, cartea și bibliotecile medievale în special. Pentru viitor avea proiecte importante – să elaboreze o amplă monografie dedicată unuia dintre cele mai mari centre de cultură din Moldova medievală – Mănăstirea Neamț, precum și întocmirea unui *Catalog al bibliotecilor din Mănăstirile Neamț și Noul Neamț*, să pregătească și să editeze, împreună cu colegii săi, un substanțial volum intitulat *Cronicile Moldovei* din secolele XV-XVI. A lăsat în manuscris o serie de valoroase lucrări științifice, monografii, studii, cataloage de cărți manuscrise. Unele dintre ele, prin concursul prietenilor, au văzut lumina tiparului, altele își așteaptă rândul, pe măsura pregătirii lor pentru tipar. În volumul de față este inclusă una dintre cele mai importante lucrări ale

sale – *Paisianismul în contextul culturii spirituale din sud-estul și estul Europei (secolele XVIII-XIX)*.

În 1997, Valentina Pelin a fost distinsă cu medalia de argint UNESCO pentru contribuții deosebite la cercetarea moștenirii cărțurărești a Mănăstirii Neamț.

Lucrările publicate de Valentina Pelin se disting printr-o înaltă ținută științifică, prin cunoașterea profundă a obiectului de studiu și argumentarea minuțioasă a ideilor susținute. Ea a lăsat o urmă deosebit de luminoasă în cultura și știința românească. Îi vom publica lucrările rămase în manuscris și astfel îi vom păstra cu pioșenie memoria și îi vom continua strădaniile în cercetarea și punerea în circuit a valorilor culturale și spirituale ale trecutului nostru.

Muncind cu dăruire mulți ani de-a rândul, Valentina Pelin, fiind o fire modestă, nu a avut timp cel puțin să-și întocmească o listă a lucrărilor publicate, ceea ce încercăm să facem noi mai jos, completând-o cu ediții apărute după trecerea ei în nemurire.

Lista lucrărilor publicate de Valentina Pelin

1. „Contribuții la studierea fondului de manuscrise din Chișinău”, în *Limba și Literatura moldovenească*, 1984, nr. 3, pp. 30-40 (în colaborare cu T. Romandaș).

2. „Коллекция древних молдавских исторических актов и документов в Центральный Государственный Архив МССР”, в *Советские архивы*, Москва, 1985, № 4, с. 60-62.

3. „Lucoarea vechilor cazanii”, în *Literatura și Arta*, Chișinău, 1985, nr. 33, 15 august. Același articol publicat și în *Patrimoniul*, vol. 2, Chișinău, 1988, pp. 109-113.

4. „«Această carte... o au cumpărat Irimiea Murguleț». Note marginale la un Minei din sec. XVI”, în *Literatura și Arta*, Chișinău, 1986, nr. 13. Același articol în *Patrimoniul*, vol. 1, Chișinău, 1987, pp. 91-96.

5. „Comoara regăsită”, în rev. *Moldova*, Chișinău, 1989, nr. 5, pp. 32-34.

6. „Oglinda minții omenești, scrisoarea...”, în *Moldova*, Chișinău, 1989, nr. 7, pp. 4-5.

7. „Antologia poeziei vechi moldovenești” (Recenzie la „Antologia poeziei vechi moldovenești”. Prefață, selecție, traduceri și note de N. Dabija, Chișinău, 1987), în *Limba și Literatura moldovenească*, Chișinău, 1989, nr. 4, pp. 62-66.

8. „În speranța unei drepte legiuiri”, în *Moldova*, Chișinău, 1989, nr. 11, pp. 24-26.

9. „Cerem școli moldovenești”, în *Știința*, Chișinău, 1990, august.

10. „Mucenicia Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava”, în *Datina creștină*, 1990, nr. 1.

11. „Din istoria colonizării Basarabiei”, în *Cugetul*, Chișinău, 1992, nr. 4, pp. 20-24.

12. „Despre vechimea unor manuscrise ale operei «Varlaam și Ioasaf»”, în *Valori și tradiții culturale în Moldova*. Culegere de studii sub redacția lui Andrei Eșanu, Chișinău, 1993, pp. 58-84.

13. „La correspondance du staretz Paisie du monastère de Neamțu (I)”, în *Revue des études sud-est européennes*, București, XXXI, 1993, nr. 3-4, pp. 397-411.

14. „The correspondence of abbot Paisie from Neamts (Unpublished texts) II”, în *Revue des études sud-est européennes*, București, XXXII, 1994, nr. 1-2, pp. 73-81.

15. „The correspondence of abbot Paisie from Neamts (III). Letter to Teodosie, archimandrite at the Sofroniev Hermitage”, în *Revue des études sud-est européennes*, București, XXXII, 1994, nr. 3-4, pp. 349-366.

16. „Tezaurul de manuscrise de la Neamț – stadiul cercetărilor”, în *Revista de lingvistică și știință literară*, Chișinău, 1994, nr. 3, pp. 79-83.

17. „Corespondența Starețului Paisie de la Neamț (în baza materialelor din Biblioteca Mănăstirii Noul Neamț)”,

în *Luminătorul*, Chișinău, 1994, nr. 5, pp. 7-20, 1994, nr. 6, pp. 25-36, 1995, nr. 1, pp. 36-42.

18. „I manoscritti dello «starec» Paisij nella Biblioteca del monastero di Neamț”, în N. Kauchtschischwili, A.-E.N. Tachiaos, V. Pelin, *Paisij, lo starec*, Edizioni Qigajon, Comunità di Bose (Italia), 1997, pp. 129-136.

19. „Contribuția cărturarilor români la traduceriile Școlii paisiene”, în *România în reînnoirea isihastă*, Studii închinare Cuviosului Paisie de la Neamț la bicentenarul săvârșirii sale, 15 noiembrie 1994, coord. acad. Virgil Cândea, Iași, 1997, pp. 83-120.

20. „Manuscrise românești inedite din Biblioteca mănăstirii Noul Neamț (secolul XIX)”, în *Sud-Estul și contextul european*, VIII, București, 1997, pp. 61-68.

21. „Каталогул женерал ал манускриселор молдовенешть пэстрате ын УРСС. Колекция библиотечий мэнэстирий Ноул-Нямц (сек. XIV-XIX). / Сводный каталог молдавских рукописей, хранящихся в СССР. Коллекция Ново-Нямецкого монастыря (XIV-XIX)”. Алкэгуйтор Валентина Овчиникова-Пелин, Кишинэу, Штиинца, 1989, 438 п. (*Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în U.R.S.S. Colectia Bibliotecii Mănăstirii Noul-Neamț (sec. XIV-XIX)*, Chișinău, Editura Știința, 1989, 438 pp., cu 47 facsimile).

Recenzii:

Paul Mihail, [Recenzie], în *Revista de istorie și teorie literară*, București, XXXIX, nr. 3-4, 1991, pp. 430-432, și în *Revue des études sud-est européennes*, București, XXX, nr. 1-2, 1992, pp. 157-159.

22. *Bibliotecile mănăstirilor Neamț și Noul Neamț în contextul culturii românești (sec. XV-XIX). Studii și texte*. Teza de doctor în științe istorice. Manuscris, Biblioteca Universității din București, 1997.

23. Sfântul Paisie de la Neamț, *Cuvinte și scrisori duhovnicești*, selectate și traduse în limba română de Valentina Pelin. Cu o prefață de acad. Virgil Cândea. Vol. I, Chișinău, Editura Cartea Moldovei, 1998, 216 p.

24. Sfântul Paisie de la Neamț, *Cuvinte și scrisori duhovnicești*, Publicate după traduceri vechi revăzute sau traduse pentru prima oară, cu note și comentarii de Valentina Pelin. Cu o prefață de acad. Virgil Cândea. Vol. II, Chișinău, Tipografia Centrală, 1999, 278 p.

Prezentare de carte:

Rotaru Tatiana, „Scrierile Cuviosului Paisie de la Neamț acum pot fi studiate”, în *Săptămâna*, 1999, 8 octombrie, p. 22.

25. „Aspecte inedite în manuscrisele lui Gavriil Uric”, în *Revista de lingvistică și știință literară*, Chișinău, 1998, nr. 4, pp. 50-55 și în *Romanoslavica*, XXXVI, București, 2000, pp. 279-284.

26. „L’opera di Nicodimo L’Aghiorita in Romania”, în E. Citterio, O. Clemement, E.N. Phrahghiskos, P. Gehin, V. Grolimund, K. Karaisaridis, Nikon Neoskitiotis, V. Pelin, I. Phountoulis, G. Podskalsky, A. Rigo, A.-E. N. Tachiaos, Th. X. Yankou, *Nicodemo l’Aghiorita e la Filocalia*. Atti dell’VIII Convegno ecumenico internazionale di spiritualita ortodossa sessione bizantina, Bose, 16-19 settembre 2000, a cura di Antonio Rigo, Edizioni Qiqajon, Comunita di Bose, 2001, pp. 243-251.

27. „Les oeuvres de Saint Nicodèm dans la communauté du monastère de Neamțu”, în *Revue des études sud-est européennes*, București, XXXIX, 2001, nr. 1-4, pp. 43-51.

28. „Documente inedite cu privire la moșiile Mănăstirii Neamț în Basarabia (sec. XVII-XVIII)”, în *Pergament*, Anuarul Arhivelor Republicii Moldova, vol. II, 1999, Chișinău, 2001, pp. 163-182 (cu textele a 14 documente).

29. „Mărturii documentare despre schitul Condirița înainte de 1783”, în *Revista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 2002, nr. 3-4, pp. 13-20.

30. „Евангелие Тетр, XIV век”, в Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в России, СНГ и Балтии. XIV век, выпуск 1, Москва, 2002, рук. 316, с. 465-466.

31. „Biblioteca mănăstirii [Căpriană]. Cărți manuscrise și tipărituri vechi (sec. XV-XIX)”, în vol. *Mănăstirea Căpriană (sec. XV-XX). Studiu istoric, documente, cărți, inscripții și alte materiale*. Coord. Andrei Eșanu, Chișinău, Pontos, 2003, pp. 384-424.

32. *Mănăstirea Căpriană. Sec. XV-XX. Studiu istoric, documente, cărți, inscripții și materiale*. Coord. A. Eșanu. Chișinău, 2003, 586 p. (în colaborare cu Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, Nicolae Fuștei, Ion Negrei).

Recenzii:

1. Lazăr Gheorghe, „Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, Fuștei Nicolae, Valentina Pelin, Ion Negrei, Mănăstirea Căpriană (sec. XV-XX). Studiu istoric, documente, cărți, inscripții și alte materiale. Coordonator Andrei Eșanu. Editura Pontos, Chișinău, 2003, 564 p.”, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, București, vol. XXI, 2003, pp. 463-465.

2. Bolduma Viorel, „Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, Fuștei Nicolae, Valentina Pelin, Ion Negrei, Mănăstirea Căpriană (sec. XV-XX). Editura Pontos, Chișinău, 2003, 563 pag.”, în *Cugetul. Revistă de Istorie și Cultură*, 2004, nr. 1 (21), pp. 69-70.

33. „Cronica sârbo-moldovenească. Revenire la textul original din Moldova din anii 1615-1620”, în *Revista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 2004, nr. 2, pp. 13-30.

34. „O capodoperă a miniaturii din Moldova medievală. Tetraevanghelul de la Elizavetgrad și manuscrisele grupului Parisinus graecus 74”. Recenzie la cartea lui E., în *Revista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 2004, nr. 2, pp. 96-98

35. „Relatări despre Ștefan cel Mare în Pomelnicul de la Voroneț”, în *Revista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 2004, nr. 3, pp. 27-30 și în vol. Ștefan cel Mare – personalitate marcantă în istoria Europei (500 de ani de la trecerea în eternitate). Coord. D. Dragnev, I. Chirtoagă, Chișinău, 2005, pp. 79-81.

36. Грамотите на молдавските князе за приемането и настаняването на българи в Молдова през 1790-1810, Ямбол (Bulgaria), 2005, 148 p. (în colaborare cu Dundarov Ivan).

37. „Aprecieri despre două manuscrise de la Kiev. Ficțiune și realitate”, în *Cugetul*, Chișinău, 2005, nr. 1, pp. 6-15.

38. „Un manuscris necunoscut al mitropolitului Petru Movilă la Moscova”, în *Revista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 2005, nr. 1-2, pp. 44-46.

39. „Paul Mihail. Un fiu onorabil al Basarabiei”, în *Cugetul*, Chișinău, 2005, nr. 2, pp. 72-76.

40. „Actualitatea operei preotului dr. Paul Mihail”, în vol. *Născut în Cornova. Omagiu lui Paul Mihail*, ed. de Vasile Șoimaru, Chișinău, 2006, pp. 75-84.

41. „Manuscrisele Sfântului Cuvios Onufrie de la Vorona și alte mărturii documentare despre el”, în *Cugetul*, Chișinău, 2006, nr. 3, pp. 71-76.

42. „Manuscrisele și activități culturale de la mănăstirea Dobrușa (sec. XVIII-XIX)”, în *Revista de istorie a Moldovei*, Chișinău, 2007, nr. 2, pp. 3-14.

43. „Aspecte mai puțin cunoscute în manuscrisele lui Gavriil Uric”, în *Ipostaze ale literaturii române vechi și premoderne (secolele XVI-XVIII)*. Studii, cercetări și teze. Coord. P. Balmuș și S. Korolevski, Chișinău, 2007, pp. 24-32.

44. „Manuscrise din domnia lui Ștefan cel Mare (I)”, în *Analele Putnei*, Mănăstirea Putna, an III, 2007, nr. 2, pp. 105-121.

45. „Manuscrise din domnia lui Ștefan cel Mare (II)”, în *Analele Putnei*, Mănăstirea Putna, an IV, 2008, nr. 2, pp. 249-328.

46. „Un discipol de Paisie: L'Historiografe Andronic”, în *Revue des études sud-est européennes*, București, tom. XLVI (nr. 1-4), 2008, pp. 57-72.

47. „Sfântul Paisie de la Neamț. Prefață și notă asupra ediției «Cuvinte și scrisori duhovnicești»”, în *Prin ortodoxie și umanism spre reintegrarea Moldovei. Materialele Conferinței Științifico-Teologice*, Chișinău, 2008, pp. 12-21. Coautor acad. Virgil Cândea. <http://www.ionmereuta.md/files/conf-6.pdf>.

48. Sfântul Paisie de la Neamț, *Cuvinte și scrisori duhovnicești*, selectate și traduse în limba română de Valentina Pelin. Cu o prefață de acad. Virgil Cândea. Ediția a II-a, vol. I, Editura Doxologia, Iași, 2010, 216 p.

<http://edituradoxologia.ro/cuvinte-si-scrisori-duhovnicesti-volumul-i>

49. Sfântul Paisie de la Neamț, *Cuvinte și scrisori duhovnicești*. Publicate după traduceri vechi revăzute sau traduse pentru prima oară, cu note și comentarii de Valentina Pelin. Cu o prefață de acad. Virgil Cândea. Ediția a II-a, vol. II, Editura Doxologia, Iași, 2010, 278 p.

<http://edituradoxologia.ro/cuvinte-si-scrisori-duhovnicesti-volumul-ii>

Recenzii:

1. Dragoș Dâscă, „Închinare Sfântului Paisie de la Neamț – «Cuvinte și scrisori duhovnicești»”, în *Ziarul Lumina*, Iași, 2010, 30 martie. <http://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/prezentare-de-carte-inchinare-sfantului-paisie-de-la-neamt-cuvinte-si>

2. Nicoleta Ginevra Baci, „Sfântul Paisie de la Neamț: «Cuvinte și scrisori duhovnicești»”, 22 noiembrie 2011, <http://www.doxologia.ro/viata-bisericii/prezentare-de-carte/sfantul-paisie-de-la-neamt-cuvinte-scrisori-duhovnicesti>

3. Ioan I. Ică, jr., Arhid. Prof., „Editarea scrierilor paisiene”, 2012, 24 iulie, <http://www.pemptousia.ro/2012/07/editarea-scrierilor-paisiene/>

50. „Manuscrisele lui Dimitrie Cantemir în arhivele și bibliotecile Rusiei”, în *Cultură și politică în Sud-Estul Europei* (sec. XV-XX). Coord. Andrei Eșanu și Constantin Iordan, Chișinău, 2011, pp. 16-45.

51. *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european* (sec. XVIII-XIX), Ed. îngrijită de Andrei și Valentina Eșanu, Chișinău, Pontos, 2014, 238 p.

Recenzii:

1. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, „O carte despre moștenirea cultural-spirituală a lui Paisie Velicikovski și a ucenicilor săi”, în *Epifania. Revistă de dialog ortodox*, Iași, nr. 31 (decembrie 2014 – februarie 2015), pp. 216-219.

2. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, „O recuperare monografică importantă”, în *Revista de istorie a Moldovei*, Chișinău, 2014, nr. 3, pp. 149-152.

3. Maria, Danilov, „Un omagiu postum” [Recenzie la Valentina Pelin, *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european* (sec. XVIII-XIX). Ed. îngrijită de Andrei și Valentina Eșanu, Chișinău, Pontos, 2014, 238 p.], în *Akademos, Revistă de știință, inovare, cultură și artă*, 2015, nr. 2 (37), pp. 169-172.

52. „Autorul Istoriei mănăstirilor Neamț și Secu în apărarea propriei sale lucrări”, în *Revista de istorie a Moldovei*, Chișinău, 2014, nr. 3, pp. 17-32.

Interviuri:

1. Sondaj despre KGB-iști (Interviu cu Valentina Pelin. Consemnare: Maria Praporșic), în *Gazeta de gardă*, Chișinău, 2005, nr. 44, 16 iunie. <http://www.zdg.md/44/dosar/3.php>

Articole despre Valentina Pelin

1. Tatiana Rotaru, „Lumina cărții de peste veacuri”, în *Săptămâna*, Chișinău, 1997, 28 noiembrie, pp. 18-19.

2. Tatiana Rotaru, „In memoriam. Cele mai frumoase flori din grădina Domnului”, în *Literatura și Arta*, Chișinău, 2006, 3 august, p. 6.

3. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, „In memoriam – Valentina Pelin”, în *Cugetul*, Chișinău, 2006, nr. 3, pp. 67-70; *Revista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 2006, nr. 3-4, pp. 107-109.

4. Zamfira Mihail, „Recherches sur le vieux slave a l'Institut des etudes sud-est europeennes”, în *Revue des études sud-est européennes*, București, tom. XLV, 2007, 1-4, pp. 451-460.

5. Irina Silanschi, „Valentina Pelin”, în *Pergament*, 2007-2008, pp. 251-252.

6. Andrei Eșanu, „Valentina Pelin, 1950-2006”, în *Calendar Național 2015*, Chișinău, 2015, pp. 262-263.

7. Andrei, Eșanu, „Cuvânt înainte”, în *Valentina Pelin, Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est eu-*

ropean (sec. XVIII-XIX). Ed. de Andrei și Valentina Eșanu, Chișinău, Pontos, 2014, pp. 13-15.

8. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, „Valentina Pelin – cercetător de vază al culturii medievale românești”, în Valentina Pelin, *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european* (sec. XVIII-XIX). Ed. de Andrei și Valentina Eșanu, Chișinău, Pontos, 2014, pp. 5-12.

Acad. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu

Cuvânt înainte

Valentina Pelin a venit la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei la începutul anului 2001, fiind deja un cercetător pe deplin format, cu vaste interese științifice ce țineau de cultura și spiritualitatea medievală românească.

Cunoscându-i de mai multă vreme profesionalismul și pasiunea ei pentru universul cărții manuscrise românești, am acceptat cu plăcere includerea ei în munca de cercetare în Secția „Istoria Culturii”, pe care am avut onoarea să o conduc timp de mai mulți ani. Or, avusesem până atunci fericita ocazie să cunosc fundamentală lucrare întocmită de ea *Catalogul bibliotecii Mănăstirii Noul Neamț* (Chișinău, 1989), prin participarea ei la un proiect pe care îl realizam la începutul anilor '90 a secolului trecut la Universitatea de Stat din Chișinău și la proiectul „Mănăstirea Căpriană (secolele XV-XX)”. De acea dată, Valentina Pelin a propus o temă de cercetare pe care o abordaseră foarte puțini cercetători după cunoscutul slavist rus A.I. Iațimirski (1873-1925), fiind vorba de „paisianism” ca fenomen cultural și spiritual care a marcat întreaga arie de cultură post-bizantină sud-est și est europeană timp de peste un secol (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Cercetătoarea a îndrăznit, în sensul bun al cuvântului, să atace această problemă încrucișându-și spada cu savanți de prim rang în știința istorică europeană din secolele XIX-XX.

Către anul 2000, Valentina Pelin a reușit să acumuleze un vast material documentar și mai ales codicologic, efectuând cercetări de anvergură în marile biblioteci, arhive și

muzeu din Chișinău, Sankt-Petersburg, Moscova, Kiev, București, Iași, din celebrele Mănăstiri Neamț, Secu, Dragomirna, Vorona, Dobrușa, Noul Neamț ș.a. Această muncă, care a durat mai mulți ani, s-a încheiat la hotarul anilor 2005-2006 prin prezentarea și discutarea în secție a studiului monografic *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (secolele XVIII-XIX)*, lucrare care a lăsat cea mai bună impresie. Numai boala grea care a venit pe neașteptate a zădărnicit frumoasele sale intenții de a o pregăti pentru tipar și de a o prezenta ca teză de doctor habilitat în istorie într-un viitor apropiat.

Cu puțin timp înainte de sfârșitul său tragic (10 iulie 2006), Valentina Pelin ne-a încredințat manuscrisul cu rugămintea de a găsi posibilitatea de a-l publica. Cu toate că de atunci au trecut niște ani, la o nouă lectură ne-am convins că lucrarea este dusă în mare parte la sfârșit, lipsindu-i anexele la care face referințe în text, precum și unele compartimente din capitolul al VI-lea. Unele dintre acestea din urmă am reușit să le reconstituim după unele studii distincte, dar care, după cum ne-am convins, sunt părți componente ale studiului monografic în cauză, astfel încât, în cea mai mare parte, monografia s-a completat în mod fericit, ceea ce ne-a încurajat să o pregătim pentru tipar.

Lectura lucrării arată cu prisosință că autoarea a efectuat investigații de mari proporții în menționatele centre științifice din spațiul românesc și din străinătate, din care rezultă că a depus o muncă susținută în vederea studierii vastei moșteniri cărțurărești a Starețului Paisie Velicikovski (1722-1794) și a ucenicilor săi până în cele mai mici detalii. În special, au fost identificate un număr mult mai mare de opere originale ale Sfântului Paisie și ale ucenicilor săi răspândite în originale, copii manuscrise și variante tipărite în limbile română și slavonă nu numai în Țările Române, ci și în sud-estul și estul Europei.

În opinia noastră, Valentina Pelin a reușit să demonstreze că, în școala paisiană de la Mănăstirea Neamț și Secu, s-a efectuat o mare muncă de traducere și publicare a scrierilor patristice din limba greacă în cea română și slavonă și că, cea mai mare parte a ucenicilor săi fiind români, buni cunoscători de limbă greacă și slavonă, au efectuat traduceri mult mai numeroase în limba română, încât nu mai stă în picioare teza lui A.I. Iațimirski, conform căreia mișcarea paisiană a avut drept scop renașterea culturii slavone în Țările Române. Ba mai mult, însuși Paisie Velicovski a învățat limba greacă și română de la monahii români cu studii la înaltele școli domnești de la București și Iași. De cele mai multe ori, lucrările patristice erau traduse mai întâi în românește, iar de pe aceste izvoade se efectuau traduceri în limba slavonă. O altă concluzie la care a ajuns cercetătoarea este aceea că paisianismul a atins culmile sale în mediul cărturăresc din mănăstirile moldovenești, unde Sfântul Paisie a elaborat celebra sa *Filocalie* (Добротолюбие), exercitând prin aceasta o mare influență asupra vieții monahale și spirituale din vasta arie de cultură post-bizantină, inclusiv și a celei est-slave, prin care a pus începuturile renașterii monahismului rusesc și a structurii stăreției (старчество) în secolul al XIX-lea, după veacul dezastruos pe care l-a cunoscut Biserica Rusă de la Petru I până la Ecaterina a II-a.

Studiul monografic al celebrei noastre cercetătoare Valentina Pelin, *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (secolele XVIII-XIX)* este o continuare directă a ediției în două volume, *Cuvinte și scrisori duhovnicești ale Sfântului Paisie de la Neamț* (Chișinău, 1998-1999). După cum reiese din studiul monografic prezentat, Valentina Pelin urma ca, în colaborare cu istoricul grec A.-E. Tachiaos, să finalizeze în scurtă vreme lucrul la un al treilea volum de *Cuvinte și scrisori* ale lui Paisie Velicovski, pe care istoricul grec le descoperise la una din mănăstirile athonite. Din păcate, din ceea ce ne-a încredințat Valentina Pelin înainte de stingerea ei, nu am aflat un asemenea manuscris.

Pe lângă scrierile lui Paisie Velicikovski, cercetătoarea a identificat un număr destul de mare de opere ale ucenicilor săi din Țara Românească și Moldova, inclusiv din Basarabia, cu întreaga lor filiație prin copii și ediții din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și din secolul al XIX-lea.

Asemenea mari figuri ale culturii românești cum ar fi Mitropolitul Moldovei Veniamin Costachi (1768-1846) și Duhovnicul Andronic (1820-1893) de la Mănăstirea Noul Neamț din Basarabia sunt văzuți drept ucenici și continuatori ai lui Paisie Velicikovski, care prin activitatea lor au lăsat numeroase scrieri și tipărituri care au marcat viața culturală și spirituală românească din secolul al XIX-lea.

În totalitatea ei, lucrarea *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (secolele XVIII-XIX)* nu numai că aduce mai multă lumină asupra unei epoci mai puțin cercetate din istoria românilor și a popoarelor limitrofe, dar și schimbă în mare parte reprezentările și concluziile cu privire la epoca paisiană făcute cu un secol în urmă de cercetătorul rus A.I. Iațimirski.

Deși a fost finalizată cu un deceniu în urmă, lucrarea Valentinei Pelin și-a păstrat prospețimea și puterea de convingere prin multitudinea argumentelor și constituie o valoroasă contribuție la cercetarea unui fenomen cultural și spiritual de anvergură europeană, produs în viața cultural-spirituală a Țării Moldovei, intrat de mai multă vreme în limbajul științific drept „paisianism”.

Materialul documentar și analiza lui comparată cu estimările anterioare, pe care îl conține studiul monografic referitor la „paisianism”, prezintă un interes deosebit atât pentru specialiștii în istoria culturii și literaturii, cât și pentru teologi, studenți ai facultăților umanistice și teologice.

Aducem și pe această cale sincere mulțumiri Părintelui Octavian Moșin și enoriașilor de la Biserica „Întâmpinarea Domnului” din Chișinău, care au contribuit la editarea cărții de față.

Acad. Andrei Eșanu

Introducere

În evoluția mentalităților europene, secolul al XVIII-lea constituie o nouă epocă plină de energie creatoare, dar totodată și de contradicții, o epocă ce va avea urmări hotărâtoare pentru generațiile viitoare. În acest secol se înfăptuiesc procese spirituale care pun în evidență o mulțime de probleme, care fie că secole de-a rândul au rămas fără manifestare, fie erau noi și necunoscute. Pe parcursul acestui secol se ajunge la o anumită formă de contrapunere dintre elementele ce reprezentau tradiția spirituală seculară, pe de o parte, și „ideile noi” provenite din lumea occidentală a luminiilor franceze, pe de altă parte. Ambele tendințe au avut ca susținători înflăcărați pe numeroși reprezentanți de seamă ai culturii spirituale și intelectuale, ceea ce a condus la adâncirea antagonismului dintre ele.

În mod cu totul neașteptat, Principatele Române au cunoscut, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, o trezire spirituală miraculoasă, în epoca secularizării (pentru Rusia) și de prigonire confesională (în Ucraina) și într-o societate contaminată de iluminism, când ia naștere o mișcare cultural-spirituală fără precedent. Nu este o mișcare nouă, ci mai degrabă întoarcerea la vechea experiență a Bisericii și la sursele monahismului ortodox, care trebuie să ne convingă din nou de un adevăr pe care suntem întotdeauna tentați să-l uităm: viața creștină nu este un sistem, învățarea anumitor principii considerate creștine. Ea este, întâi de toate, o „viață” care se naște și se transmite de către „părinți” duhovnicești „fiilor lor” în har.

Inițiatorul acestei retreziri în monahismul ortodox a fost Starețul Paisie Velicikovski și este necesar să notăm în ce chip a înflorit un asemenea început pe pământul românesc. Evoluția națională și religioasă a românilor este una dintre cele mai interesante în istoria Europei moderne. Activitatea domnitorilor sau voievozilor Moldovei și Țării Românești din secolele al XIV-lea și al XVII-lea a fost ocupată aproape în întregime de războaiele pe care au trebuit să le poarte, fie împotriva țărilor apusene care ocupau Transilvania, fie împotriva otomanilor. Apărarea statului și a religiei ortodoxe a dus la trezirea națională și la conștiința treptată a propriei identități.

O asemenea situație a creat un teren favorabil activității monahismului, strâns legată de viața poporului. Din nefericire, istoria monahismului românesc este încă prea puțin cunoscută în Occident și ignorată de un mare număr de istorici ai Bisericii Răsăritene. Când descriu monahismul ortodox din secolul al XVIII-lea, aceștia ne înfățișează un tablou mai degrabă jalnic. Ei au în fața ochilor, pe de o parte, popoarele din teritoriile ocupate de turci și, pe de altă parte, popoarele slave, aflate fie în Rusia, fie sub dominația austriacă, în părțile cărora, spre sfârșitul secolului, viața religioasă a fost greu lovită de legile de stat inspirate de iluminism. În acest cadru al decadenței generale nu trebuie uitat că, între români, apare un nou „Athos” plin de vitalitate spirituală.

Un om va da numele acestei epoci: Starețul Paisie Velicikovski (1722-1794). Odată cu debutul mișcării cultural-spirituale inițiate de această personalitate extraordinară avem de-a face cu un fenomen care depășește granițele Principatelor Române, conducând la completarea substanțială a literaturii teologice și istorice cu surse din tezaurul literaturii elene și la reînnoirea Ortodoxiei, în general. Realizările mișcării cultural-spirituale paisiene au fost susținute și apreciate de contemporani, fiind continuate prin ucenicii Starețului

Paisie pe tot parcursul secolului al XIX-lea atât în Țările Române, cât și peste hotare, în special în Rusia.

Moștenirea literară rezultată mai cu seamă din activitățile de traducere, redactare și copiere a operelor patristice în decursul a 31 de ani de viață a Starețului Paisie în Moldova, împreună cu scrierile sale originale, sunt cele mai importante mărturii documentare pentru studierea și înțelegerea esenței acestei mișcări culturale de amploare. O parte din patrimoniul literar al școlii paisiene a fost editat și a devenit cunoscut începând cu ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, dar mai cu seamă în secolul al XIX-lea. Ne referim la textul *Filocaliei grecești*, tradus de Starețul Paisie în slavonă și editat (primele trei părți) în 1793 la Moscova, cu titlul *Dobrotoljubie*. Ultima parte a *Dobrotoljubiei* a apărut în anii 1797-1798. Editarea acestei cărți și difuzarea ei în Rusia, împreună cu alte scrieri paisiene, au jucat un rol decisiv în renașterea monahismului rus din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

În Țările Române, operele școlii paisiene s-au difuzat până la sfârșitul secolului al XVIII-lea mai mult în copii manuscrise. Prin înființarea tipografiei la Mănăstirea Neamț în 1807, au fost editate traduceri patristice și unele opere originale ale Starețului Paisie și despre el, ceea ce a contribuit la o mai bună cunoaștere a activităților desfășurate de el pentru generațiile următoare de monahi români, următori și continuatori ai rânduielilor așezate de acest mare învățător duhovnicesc. Totuși sursele tipărite cu privire la viața și activitatea Starețului Paisie, precum și ediții ale operelor sale nu au fost prea numeroase în raport cu studiile despre el și obștea sa, după cum vom arăta în continuare.

În 1817, de sub teascurile noii tiparnițe de la Mănăstirea Neamț ieșea o carte de 400 de pagini, frumos tipărită pe hârtie bună și împodobită cu gravuri, intitulată: *Adunare a cuvintelor celor pentru ascultare, de la mulți Sfinți și Dumnezeu-iești Părinți, spre folosul celor ce întru dânsa vor voi să se grijască de mântuirea lor. Și Viața Cuviosului părintelui nostru Starețului*

Paisie, împreună cu oarecare din trimerile sfinției sale. Acum întâi tipărite cu blagoslovenia Preasfințitului Mitropolit al Moldovei Kyriou Veniamin. Prin osârdua precuviosului stareț și arhimandrit al sfintelor monastiri Neamțul și Secul kyr Silvestru. În sfânta mănăstire Neamțul, la anul 1817. De Gherontie ieromonahul tipograf. Pe lângă câteva gravuri și podoabe grafice (inițiale ornate, viniete la începutul și sfârșitul capitolelor), obișnuite în tipăriturile nemțene, pagina 296, nenumerotată, este ocupată de un portret datat jos cu anul 1817 și cu inscripția „Cuviosul părintele nostru Paisie starețul sfintelor Mănăstiri Neamțul și Secul, realizat de gravorul Ghervasie”.

În prima parte a cărții sunt incluse fragmente din învățăturile Sfinților Părinți: Vasile cel Mare, Efreim Sirul, Isaia Pustnicul, Isaac Sirul, Sfântul Casian, Diadoh, Varsanufie, Simeon Noul Teolog, Grigorie Sinaitul și alții, legate între ele tematic, care tratează diverse aspecte despre ascultarea monahală¹. Acest manual adresat monahilor începători era, firește, de folos oricui citea scrierile patristice nu din simplă curiozitate intelectuală sau datorie didactică, ci pentru a afla în ele soluții de trăire spirituală și pentru a deprinde arta și asceza tăierii voinței proprii prin ascultarea față de duhovnic, față de dascălii adevărați.

La textele filocalice din prima parte a fost adăugată *Viața Precuviosului Paisie*, scrisă de Grigorie Dascălul² în limba română într-o variantă scurtă, după ce fuseseră de acum scrise până atunci alte două variante pe larg: a lui Mitrofan, în slavonă, și a lui Isaac Dascălul, în română, rămase mult timp needitate. Textul *Vieții* este completat de patru scrisori ale Starețului Paisie adresate ucenicilor săi, care prin conținutul

¹ Prin cuvântul „ascultare” aici se are în vedere supunerea sau obediința monahală.

² Titlul biografiei alcătuite de Grigorie Dascălul este următorul: *Povestire din parte a vieții precuviosului Părintelui nostru Paisie și arătare pentru adunarea soborului celui împreună cu cuviosia sa, care, cu pronia lui Dumnezeu, pre urmă neîmpuținată să păzește.*

lor abordează aceeași tematică a ascultării. Cele patru scrieri au următorii destinatari: *Către Dimitrie, Preotul din Poltava* (1766); *Către ucenicii săi care se aflau la metocul Neșcani, la seceriș* (1775); *Către părinții cei rămași în Dragomirna după mutarea în mănăstirea Secu* (1775); *Către părinții Dorotei și Gherontie, ucenicii săi, care se află în București, trimiși de sfinția sa la școală* [1787-1791].

Accentul patriotic românesc al biografiei alcătuite de Grigorie Dascălul n-a mulțumit pe ucenicii slavi ai lui Paisie și astfel s-a apelat la altcineva pentru a redacta o biografie mai „oficială”, care să satisfacă cerințele atât ale românilor, cât și ale slavilor. Acesta a fost schimonahul Platon, ucenic slav, care lucrase multă vreme cu Paisie în calitate de copist. Biografia alcătuită de el va fi publicată la Mănăstirea Neamț în 1836, în dublă ediție, atât în originalul slavon, cât și în versiunea românească realizată de Chiriac duhovnicul. Varianta acestei ediții va constitui timp de multe decenii principala sursă de informații despre Paisie, deși după variantele ample ale lui Mitrofan și Isaac Dascălul și varianta scurtă a lui Grigorie Dascălul, se prezenta ca „un text lipsit de viață, neoferind nimic din adâncă emoție la care ne-am aștepta de la biografia unui mare povățuitor duhovnicesc; în ciuda stilului ei arid, ea a devenit extrem de populară, fiind textul fundamental prin care a fost cunoscută viața lui Paisie”³. Alte opere ale Starețului Paisie și despre el vor fi editate mult mai târziu, pe parcursul secolului al XX-lea.

Raritatea studiilor privind istoria spiritualității românești, a rolului românilor în viața spirituală ortodoxă, în care și-ar fi aflat locul și paginile despre mișcarea culturală paisiană, a fost remarcată în mai multe rânduri. Odată cu „descoperirea” în Occident a *Filocaliei* și a operei Cuviosului

---

³ Vezi A.-E.N. Tachiaos, *The Revival of Byzantine Mysticism among Slavs and Romanians in the XVIII-th Century. Texts Relating to the Life and Activity of Paisz Velichkovskz (1722-1794)*, Tesalonic, 1986, p. XX.

Paisie se exprimase și regretul că despre partea Țărilor Române în aceste fenomene nu se știa nimic⁴. În realitate, contribuții cu aceste teme se publicaseră anterior, deși puține, și ele s-au înmulțit în deceniile următoare. Este important să arătăm și aspectele abordate în publicațiile respective.

Meritul reafirmării adevăratelor dimensiuni ale personalității și operei paisiene revine incontestabil generației tradiționaliste de istorici și intelectuali din prima jumătate a secolului al XX-lea. În 1901, înfierând imixtiunile grave și neinspirate ale statului român modern în treburile Bisericii, Nicolae Iorga sesiza cel dintâi rolul hotărâtor al învățaturii Stareșului Paisie Velickovski în redeşeptarea adevăratului spirit bisericesc⁵. Lui N. Iorga îi revine meritul introducerii în circuitul științific a termenului „paisianism” sau „curentul paisian” folosit pentru a defini acest val de reînnoire a vieții duhovnicești ortodoxe, cu vaste implicații și consecințe de ordin cultural din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Câțiva ani mai târziu, în 1912, celebrând realizările culturale ale „paisianismului”, același N. Iorga vedea în Paisie pe „generalul copiștilor și traducătorilor, izvoditorilor și tâlcuitorilor”⁶

---

⁴ Vezi Dom Michel Schwartz, „Un réformateur du monachisme orthodoxe au XVIIIe siècle: Paisios Velickoskij”, în *Irenikon*, 11, 1934, nr. 6, pp. 561-572 (Autorul saluta apariția cărții Pr. Serghie Cetverikov, *Paisie, stareșul mănăstirii Neamțului din Moldova*, în traducerea din rusește a Episcopului Nicodim, tipărită la Mănăstirea Neamț în 1933, deplângând absența informațiilor despre contribuția românească la mișcarea paisiană. Dorința recenzentului pentru informații din acest domeniu erau încurajate, probabil, chiar de S. Cetverikov, care scria [*op. cit.*, p. 96] despre motivele venirii Cuviosului Paisie în Moldova: „El știa că aicea înflorește monahismul, că aicea vin din Rusia mulți asceți care caută adăpost pașnic și îndămânos pentru viața pașnică și tăcută [...]. În vremea aceasta Moldova se prezenta în adevăr ca unul dintre cele mai înfloritoare colțișoare ale lumii ortodoxe”).

⁵ Vezi N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, Vălenii de Munte, 1901, pp. 187-196 (cartea III, cap. VII: „Învierea spiritului bisericesc prin reforma lui Paisie de la Neamț”).

⁶ N. Iorga, *Mănăstirea Neamțului. Viața călugărească și munca pentru cultură*, Vălenii de Munte, 1912, pp. 32-33, 36-37.

de cărți patristice. O apreciere corectă a activității obștii paisiene este atestată în continuare în lucrarea lui D. Furtună, care consemna în 1927: „Paisianismul este ultimul și cel mai mare curent de înălțare a mănăstirilor de la noi. Nimeni nu va găsi în Bucovina, ca și în Moldova și Țara Românească, ca și în Oltenia, o mai fericită epocă de ridicare a prestigiului monahismului nostru”⁷.

În 1933, starețul de atunci al Mănăstirii Neamț (și viitor patriarh al României), Nicodim Munteanu, sesizând importanța și actualitatea „paisianismului” pentru renașterea Ortodoxiei, traduce lucrarea protoiereului Serghie Cetverikov după manuscrisul autorului și o publică în versiune românească integrală⁸; în originalul rus, aceasta va fi publicată abia în 1976 la Paris⁹. Monografia lui S. Cetverikov este una dintre lucrările cele mai consistente din punct de vedere documentar, cu ample extrase din scrierile originale ale Starețului Paisie, dar are în genere un caracter descriptiv. Un interes sporit a suscitată această lucrare prin prezentarea activității ucenicilor Starețului Paisie în Rusia. O altă lucrare, a lui Eugen Procopan, apărută în 1934 la Chișinău¹⁰, urmează îndeaproape monografia lui S. Cetverikov, fiind lipsită de originalitate.

În 1940, Gheorghe Racoveanu reedita textul *Vieții Starețului Paisie* scrisă de Platon de la Neamț (editată în 1836), stilizându-l modern și însoțindu-l cu un pătrunzător „Cuvânt de lămurire”. În continuare, Nichifor Crainic va publica un curs de mistică în 1935-1936, unde dedică Starețului Paisie

---

⁷ D. Furtună, *Ucenicii Starețului Paisie la mănăstirile Cernica și Căldărușani*, București, 1927, p. 111.

⁸ Pr. Serghie Cetverikov, *Paisie, starețul mănăstirii Neamțului din Moldova*, traducere din rusește de Episcopul Nicodim, Mănăstirea Neamț, 1933, 431 p. (ediția a II-a, Mănăstirea Neamț, 1943).

⁹ Vezi Protoierei Serghii Cetverikov, *Moldavskij starec Paisij Velickovskij*, Paris, 1976 (ediția a II-a, Paris, 1988).

¹⁰ Eugen Procopan, *Paisie Velickovski*, RSIAB, 23, 1934, pp. 161-262.

un capitol, dovedind o surprinzătoare înțelegere pentru esența contemplativă a paisianismului¹¹.

Importanța participării românești la reînnoirea isihastă a văzut-o și a afirmat-o pentru prima dată Părintele Dumitru Stăniloae, cel mai îndreptățit să o facă, prin cercetările sale de ascetică și mistică, despre isihasm și despre cele mai vechi traduceri de la noi din textele filocalice¹². Recitind cu atenție paginile marelui teolog despre *Isihaștii sau sihaștrii și rugăciunea lui Iisus în tradiția Ortodoxiei românești*¹³, constatăm că mai toate observațiile făcute în ultimele două decenii în legătură cu contribuția românească la mișcarea paisiană fuseseră deja formulate, în 1979, de Părintele Stăniloae: (1) existența în Țările Române a unei tradiții isihaste și filocalice neîntrerupte cel puțin din secolul al XIV-lea¹⁴, care (2) a atras spre mănăstirile noastre călugări ucraineni și ruși încă dinainte de venirea acolo a Cuviosului Paisie¹⁵ și (3) a fost determinantă pentru desfășurarea operei acestuia pe pământ românesc; (4) faptul că „ceea ce [...] a adus el în monahismul românesc nu este preocuparea de rugăciunea lui Iisus – căci aceasta s-a menținut mereu între miile de isihaști din munții Țărilor Române –, ci o introducere a acestei rugăciuni în viața de obște și prin aceasta o înviorare a spiritualității isihaste în ea”¹⁶; (5) rolul tradiției literare patristice românești în opera de traducător a Cuviosului Paisie, care pentru tălmăcirile sale folosise drept criteriu de acuratețe versiunile românești¹⁷; (6) distincția dintre activitatea literară legată de *Filocalie* (traducerea

¹¹ Nichifor Crainic, *Sfințenia, împlinirea umanului. Curs de teologie mistică, 1935-1936*, ed. Ierod. Teodosie Paraschiv, Trinitas, Iași, 1993, pp. 145-155.

¹² Vezi introducerile la scrierile cuprinse în *Filocalia*, trad. Pr. D. Stăniloae, vol. I-XII, Sibiu, București, 1946-1991.

¹³ Vezi *Filocalia*, vol. VIII, București, 1979, pp. 555-587.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 556-576.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 576-578.

¹⁶ *Ibidem*, p. 581.

¹⁷ *Ibidem*, p. 582 și nota 993.

și răspândirea ei) și trăirea doctrinei cuprinse în această carte¹⁸.

Înțelegând bogăția unui capitol, pe atunci inedit, din istoria spiritualității românești și a Ortodoxiei în general, Părintele D. Stăniloae, pe lângă contribuțiile personale la scrierea lui, a dat imboldul inițial cercetărilor ce aveau să urmeze: „Credem că o latură [a Cuviosului Paisie] asupra căreia ar trebui să se insiste mai mult ar fi încadrarea lucrării duhovnicești și organizatorice a lui în ambianța românească în care a trăit, arătându-se, pe lângă aceea ce a dat el monahismului românesc, și ceea ce a primit el, cu mult mai mult, de la acesta”¹⁹.

Printre cei mai prolifici entuziaști ai valorificării moștenirii documentare a școlii paisiene vom menționa doi cercetători: Paul Mihail și Ioan Ivan. Începând din 1938 până în 1994, cercetătorul P. Mihail a publicat mai mult de zece articole, studii și texte cu materiale inedite, descoperite în diverse arhive și biblioteci, dintre care vom remarca următoarele: *Starețul Paisie Velickovski și erezia de la mănăstirea Poiana Voronei din Moldova* (1938, în baza unui manuscris din Bulgaria), *Starețul Paisie de la Neamț, înnoitorul monahismului* (1962), *Traduceri patristice ale Starețului Paisie* (1972), *Slujba Cuviosului Paisie de la Neamț* (1992, după manuscrisul aflat la Muntele Athos în Schitul Sfântului Ilie)²⁰. Profesorul diac. Ioan Ivan a fost, de asemenea, prezent pe parcursul anilor în diverse reviste cu publicații despre activitățile din obștea Starețului Paisie, mai ales că a avut posibilitatea să consulte nemijlocit biblioteca Mănăstirii Neamț. În 1957, el a descoperit astfel într-un *Minei pe februarie*, tipărit în 1780 la Râmnic, un

---

¹⁸ „Propriu-zis, contribuția lui [Paisie] a fost nu atât una de înnoire sau adâncire a vieții duhovnicești, ci mai mult una de ordin cultural, de multiplicare, de revizuire și de difuzare a scrierilor duhovnicești” (*ibidem*, p. 582).

¹⁹ *Ibidem*, p. 582.

²⁰ Vezi datele bibliografice complete la Bibliografia generală.